

Розділ 1

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ

§ 1. Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн

Термін «інформаційна війна» використовується в політичному, науковому, публіцистичному дискурсах уже досить давно. Попри це до сьогодні ще немає точного, прийнятого всіма, несуперечливого визначення поняття, яке цим терміном позначається. Намагаючись пояснити причини такого явища, дослідники часто цитують висловлювання Мартіна Лібікі з його книги «Що таке інформаційна війна?» («What is Information Warfare?»): «Спроби повною мірою осягнути всі грані поняття інформаційної війни схожі на зусилля сліпих зрозуміти, наприклад, природу слона: один, торкнувшись його ноги, каже, що це дерево, інший, хто доторкнувся до хвоста, каже “канат” тощо... Так само сприймаються й прояви інформаційної війни» [21].

Поняття «інформаційна війна» часто інтерпретується в межах емоційно забарвлених, метафоричних афоризмів. Згадуються висловлювання китайського військового діяча Сунь-Цзи: «Здобути сотню перемог у боях – це не край мистецтва. Підкорити суперника без бою – ось вінець мистецтва» [68, с. 94]; Наполеона Бонапарта:

«Чотири газети зможуть принести ворогові більше зла, ніж стотисячна армія» [5, с. 43]; М. Маклюєна: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [33, с. 211]. Користувачі мереж люблять наводити також приписуваний то Н. Ротшильду, то В. Черчиллю афоризм: «Хто володіє інформацією, той володіє світом».

Однозначно відповісти на запитання, коли саме термін і поняття «інформаційна війна» набули поширення, навряд чи можливо. Можемо тільки навести низку тверджень різних науковців щодо цього.

Так, Г. Почепцов вважає, що прямими попередниками терміна «інформаційна війна» можна вважати такі: «психологічна війна», «політична війна», «психологічна операція», «інформаційна операція»; початки їх вживання в офіційних документах і наукових працях сягають перших десятиліть ХХ століття: «Вперше термін психологічна війна в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, котрий аналізував Першу світову війну. І цей термін взяли на озброєння американці. Вони датують власне використання цього терміна 1940 роком. Відповідний англійський варіант цього терміна – політична війна. Термін психологічні операції вперше в документі застосував капітан (потім контр-адмірал) Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 року використовувати в американських офіційних документах... Цікаво, що сучасний термін, який використовує НАТО, а саме інформаційні операції, може використовуватися взагалі при відсутності натяку на бойові дії» [49, с. 557-558].

Н. Марута і М. Маркова наголошують, що важливою віхою історії, на яку потрібно звернути увагу в розмові про інформаційну війну, був «міжвоєнний період 1918-1939 рр.», час «становлення двох потужних тоталітарних держав – СРСР і нацистського Третього Рейху, <адже> саме ці країни стали своєрідними “полігонами” випробувань і вдосконалення нових зразків і прийомів інформаційно-психологічної війни» [36, с. 23].

Авторський колектив енциклопедичного словника-довідника «Операції інформаційно-психологічної війни» (2015) появу поняття «інформаційна війна» відносить до середини 70-х років ХХ століття,

а «батьком» терміна називає фізика Т. Рона, який 1976 року визначив місце й роль інформаційної складової в процесах нагнітання «холодної війни» [39].

О. Дубас у статті «Інформаційна війна: нові можливості політичного протиборства» наголошує на тому, що початок активної зацікавленості наукової спільноти, здебільшого за кордоном, питаннями інформаційних протистоянь датується 80-90-ми роками ХХ століття: «Термін “інформаційна війна” має сучасну історію. Він з’явився в середині 80-х років ХХ сторіччя у зв’язку з новими завданнями Збройних сил США після закінчення “холодної війни”. Його виникнення стало результатом роботи групи американських теоретиків, які займаються військовими проблемами, таких як Г. К. Екклз, Г. Г. Самерз та ін. <Згодом це поняття> з’явилося... в документах Міністерства оборони США в 1990 р. Саме з цього моменту було розпочате дослідження цього феномена... Більш популярним термін став після проведення операції “Буря в пустелі” у 1991 р. в Іраку, де нові інформаційні технології вперше було застосовано з військовою метою... Одним із перших теоретиків інформаційної війни визнано Мартіна Лібікі. У його праці “Що таке інформаційна війна?”, вперше опублікованій Національним інститутом оборони США в 1995 р., саме поняття не визначене. Замість цього М. Лібікі описує форми інформаційної війни, серед яких сім основних і двадцять додаткових. Уся система “Information Warfare” описується схемою, з якої й випливає поняття “інформаційна війна”... У тексті “Об’єднаної доктрини інформаційних операцій”, яку Міністерство оборони США ввело в дію в жовтні 1998 року, було дано роз’яснення понять інформаційних операцій і інформаційної війни» [12, с. 69].

У значній кількості наукових праць зазначається, що поняття «інформаційна війна» згадувалося і в директиві Міністерства оборони США від 21 грудня 1992 року в контексті радіоелектронної боротьби, а з 1996 року набув поширення термін «стратегічна інформаційна війна (інформаційне протиборство)» (Strategic Information Warfare), оскільки саме в такому вигляді він наводився в звіті американської

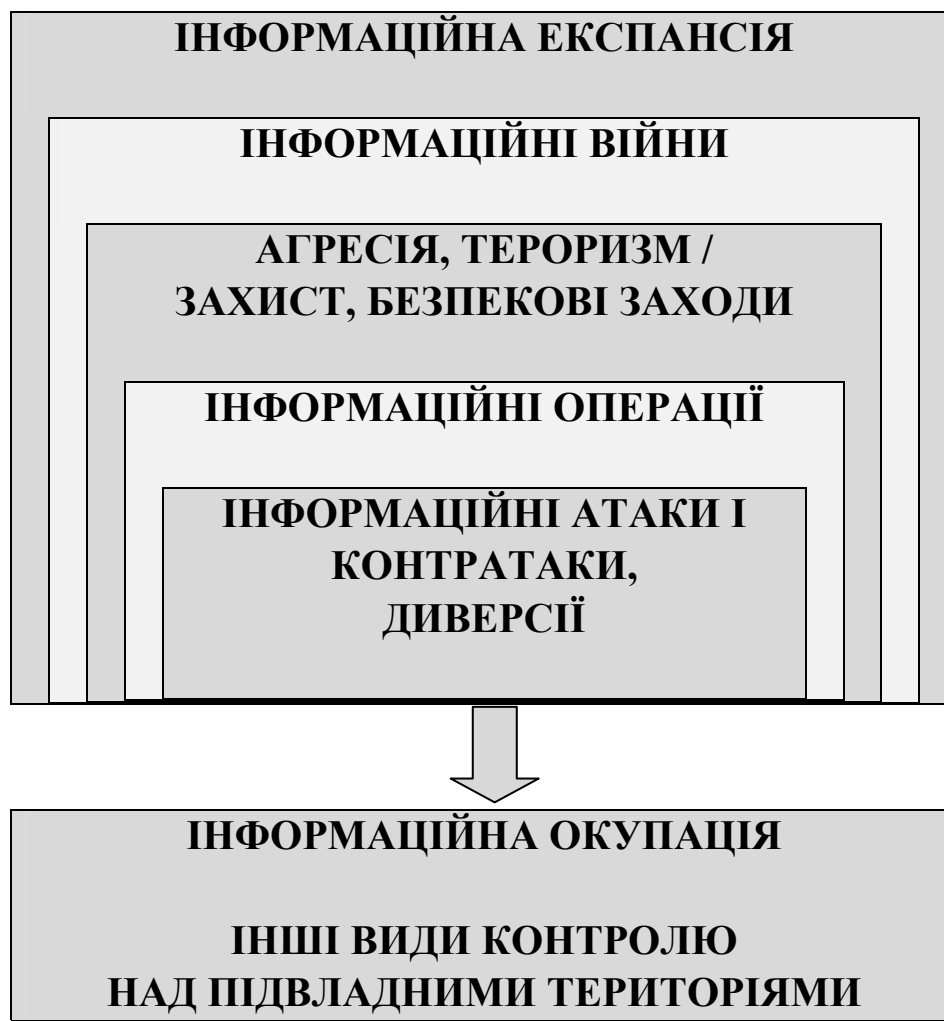
корпорації «Ренд» «Стратегічна інформаційна війна. Нове обличчя війни» («Strategic Information Warfare. A new face of War»).

У 2012 році офіційне визначення «інформаційної війни» з'явилося і в Україні. У Стратегічному оборонному бюлетені України (№ 771/2012), схваленому Указом Президента України від 29 грудня 2012 року, зазначається: «*Інформаційна війна* – форма протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо), що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням засобів масової інформації, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій» [67].

Оскільки цей документ втратив чинність, а в Стратегічному оборонному бюлетені України 2016 року (№ 240/2016) [66] визначення інформаційної війни немає взагалі, тлумачення терміна знову переведене в ранг дискусійних питань, які жваво обговорюються в наукових і політичних колах.

У чому ж науковці й військові вбачають недоліки терміна «інформаційна війна» і чому схильні вважати його радше професіоналізмом, який побутує в журналістському середовищі, ніж справжнім терміном, здатним точно й однозначно відображати властивості новітніх протистоянь?

Суперечки точаться навколо слова «війна». Крім нього, часто використовують «експансія», «протиборство», «протистояння», «операція», «агресія», «вплив», «тероризм», «атака», «диверсія», «окупація». Невизначеність часових меж, завуальованість мети, новий характер «зброї» й методів ведення війни, невизначеність співвідношення із силовими діями (інформаційна війна в більшості випадків супроводжує військову фазу конфлікту або є передумовою для неї, однак не завжди) змушує дослідників відмовлятися від вживання слова «війна» і вдаватися до заміन. Однак сьогодні вже очевидно, що такі заміни не повинні бути випадковими: кожен із зазначених вище термінів має свою сферу застосовності. Узагальнено це можна представити так:

Інформаційна експансія – «вид інформаційного протиборства, що полягає в досягненні національних інтересів методом безконфліктного проникнення в чужу інформаційну сферу і розширення власних можливостей із використанням інформаційних ресурсів» [32, с. 37]. Інформаційна експансія, як і політична, економічна, культурна, мовна, часто *розтягнена на тривалі періоди часу*, не одразу очевидна і не завжди сприймається як загарбання, може не супроводжуватися взагалі гарячими фазами конфлікту.

Політика експансії будь-якої держави – це, власне, вектор її розвитку, свідомо спрямованість на постійне розширення своїх меж у всіх сферах життя і посилення впливу на інших суб'єктів міжнародних відносин. Вона може виявлятися в безлічі нападів

різного масштабу й характеру, кожен із яких переслідує свою конкретну мету. Тобто *в межах експансії може відбутися кілька несхожих за своїми завданнями, стратегіями, методами ведення воєн.*

Найважливішою ознакою інформаційної експансії в більшості випадків є створення мережі підпорядкованих агресорові засобів масової інформації і послаблення незалежності медіа на території об'єкта нападу й на міжнародному ринку.

Інформаційна війна – *«найвищий рівень інформаційного протиборства, спрямований на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, а також національних, територіальних та інших конфліктних ситуацій між державами, народами, націями, класами й соціальними групами, транснаціональними корпораціями шляхом широкомасштабної реалізації способів і методів інформаційного насильства (інформаційної зброї). Інформаційна війна переслідує глобальну мету: повалення уряду, зміну політико-правового режиму, інспірування громадянської війни, як джерела перманентного хаосу і відповідно контрольованого суб'єктом управління даним хаосом. Інформаційна війна не є обмеженою у просторово-часовому форматі, адже її мета полягає у встановленні керованого примусового алгоритму управління через застосування засобів інформаційної війни»* [32, с. 38].

У більшості праць наголошується також, що інформаційна війна – це *«комплекс заходів щодо інформаційного впливу на масову свідомість для зміни поведінки людей і нав'язування їм цілей, які не входять до кола їхніх інтересів, а також захист від подібних впливів; форма ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу дій з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери»* [34, с. 45]. Перебіг інформаційної війни супроводжується використанням інформаційних технологій, які *«впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або*

десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передовсім військовими» [49, с. 559].

Як бачимо, у визначеннях підкреслюються *комплексний характер заходів, наявність цілісної стратегії та глобальної мети впливу, спрямованість на деструкцію першочергово – в сферах управління і безпеки, зорієнтованість на досягнення інформаційної переваги над супротивником за одночасного гарантування безпеки власних інформаційних систем.*

Інформаційне протистояння (протиборство, боротьба). За великим рахунком, «війна» і «протиборство» – це синоніми, які часто вживаються як взаємозамінні. Слово «війна» в «Академічному тлумачному словнику української мови» подається так: «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами <...>. 2. *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимось; боротьба» [63]. Англійське «warfare» перекладається і як «війна», і як «протиборство». Однак, поза сумнівом, застосування термінів відрізняються. У наукових працях термін «інформаційне протиборство» тлумачиться і широко щодо «інформаційної війни», і вузько. Наведемо кілька прикладів.

Так, В. А. Ліпкан у статті «Сучасний зміст інформаційних операцій проти України» подає таку дефініцію: «Інформаційне протиборство – суперництво соціальних систем (країн, блоків країн) в інформаційній сфері з приводу впливу на ті або інші сфери соціальних відносин і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, в результаті якого одна група учасників суперництва отримує переваги, необхідні їм для подальшого розвитку, з одночасною втратою таких іншими» [32, с. 37]. Дослідник вважає, що інформаційне протиборство – це, власне, стратегія поведінки сторони нападу і сторони захисту, яка реалізується в конкретних формах – війни, агресії, експансії.

Так само в навчальному посібнику «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій» інформаційна війна розглядається як «вид протиборства між суб'єктами з використанням інформаційно-психологічних впливів на свідомість / підсвідомість

людини, в результаті чого вона б здійснювала потрібні дії з метою досягнення односторонніх воєнних, соціально-політичних чи економічних переваг над супротивником» [69, с. 172]. Тобто поняття знову ж таки подається широко.

Н. Гуріна, навпаки, наголошує на тому, що інформаційне протиборство в комплексі всіх своїх різновидів є складовою інформаційної війни: «західні фахівці вже однозначно назвали інформаційну війну найвищою формою інформаційного протиборства. В єдиній доктрині протиборства в сфері управління і зв'язку, яка була розроблена комітетом начальників штабів військових сил США, термін “інформаційна війна” визначається як сукупність заходів, що вживаються з метою досягнення інформаційної перемоги над супротивником шляхом впливу на його інформаційні системи, процеси, комп'ютерні мережі, громадську та індивідуальну свідомість та підсвідомість населення й особового складу військових сил при одночасному захисті свого інформаційного середовища. Таким чином, це поняття за значенням поєднує два види інформаційної боротьби – інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний» [11].

Термін **інформаційна агресія** зазвичай має вужчу застосовність порівняно з інформаційною війною і протиборством: він *позначає дії лише однієї зі сторін протистояння* – загарбника. Інформаційна агресія – це вид інформаційного впливу, «який полягає, – зазначає В. А. Ліпкан, – у вчиненні незаконних дій однієї зі сторін в інформаційній сфері, спрямованих на нанесення супротивнику конкретної, відчутної шкоди в окремих сферах його діяльності шляхом обмеженого і локального за своїми масштабами застосування інформаційного впливу... В інформаційній сфері агресія переростає у війну в тому випадку, якщо одна із сторін конфлікту починає широко застосовувати проти своїх супротивників інформаційну зброю» [32, с. 37-38].

Сьогодні, наголошує О. Рижук, «інформаційна агресія сприймається як *інтенсивне* використання можливостей електронної зброї, комп'ютерних мережевих операцій, психологічних операцій» для впливів на прийняття рішення супротивника [55].

До найважливіших ознак інформаційної агресії, таким чином, відносять: поєднання відкритих і прихованих акцій щодо розпалювання ворожнечі з домінуванням відкритих; *інтенсивність, багатовекторність, несистемний характер* впливу – здійснення одночасно і в багатьох напрямках інформаційних атак, мета яких до певного часу може залишатися неочевидною, а результати непомітними; *локальний характер мети* агресії (нападник переслідує зазвичай дуже конкретні цілі); обмеження в часі й у просторі (руйнівний вплив здійснюється не на весь інформаційний простір держави-жертви, а тільки на його частину і рідко має тривалий характер).

Інформаційний тероризм. Саме слово «терор» походить від латинського «залякувати». Відповідно до його етимологічного значення поняття «інформаційний тероризм» визначають як «здійснення або погрозу здійснення за допомогою інформаційних технологій і/або інформаційної зброї... загально небезпечних діянь, що можуть спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки й спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб до здійснення чи відмови від здійснення якої-небудь дії» [29, с. 196]. У межах інформаційного тероризму розрізняють психологічний і кібертероризм.

Психологічний тероризм «здійснюється в галузі, що охоплює політичні, філософські, правові, естетичні, релігійні й інші погляди й ідеї, тобто в духовній сфері, там, де ведеться боротьба ідей» [29, с. 196]. Реалізується через засоби масової інформації й чинить деструктивний вплив на широкі маси населення.

Кібертероризм (електронний тероризм) – це «будь-який акт тероризму в інформаційному просторі, який включає в себе навмисні і широкомасштабні атаки для створення збоїв у комп'ютерних мережах з використанням комп'ютерних вірусів...» [38, с. 66].

Якими б не були форми інформаційного тероризму, основною підставою для використання саме цього терміна має бути наявність застосування тактики примусу шляхом залякування.

Інформаційна безпека. У Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» подано вичерпне визначення інформаційної безпеки як стану «захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [16].

Досягнення інформаційної безпеки відбувається шляхом створення і забезпечення захисту інформаційної інфраструктури держави; «виявлення, оцінювання і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань»; «захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних» [16].

Питання інформаційної безпеки регулюються в Україні такими законами «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про видавничу справу», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про державну таємницю», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про засади державної мовної політики», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про інформаційні агентства», «Про інформацію», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про науково-технічну інформацію», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про Національну програму інформатизації», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про підтвердження відповідності», «Про радіочастотний ресурс України», «Про рекламу», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», «Про телебачення та радіомовлення», «Про телекомунікації».

Інформаційна операція. З часу фіксації в офіційних документах НАТО і Держдепартаменту оборони США термін активно використовується в риториці військових, урядовців, політиків.

Простежується тенденція до уникання використання терміна «інформаційна війна» і заміни його на «інформаційну операцію». Термін «інформаційна операція» тлумачиться досить широко: «як об'єднання основних можливостей радіоелектронної війни, комп'ютерних мережевих операцій, психологічних операцій, воєнних дій та операцій по забезпеченню безпеки з метою впливати, руйнувати, спотворювати інформацію, необхідну для прийняття супротивником рішень, а також захищати власну інформацію» [9, с. 12].

Відбувається це тому, що поняття війни як комплексу заходів інформаційного впливу і захисту приховує багато невизначеностей щодо часу, мети, методів реалізації, наслідків, а отже – складно піддається аналізу застосованих технологій планування й проведення. Реалістичнішими видаються можливості усвідомити задум і методики проведення низки локальних чітко спланованих акцій, які переслідують конкретну мету й мають найчастіше цілком конкретний результат, тобто інформаційних (інформаційно-психологічних та інформаційно-технологічних) операцій.

Попри це хибними, на наш погляд, є твердження, у межах яких «інформаційні війни» та «інформаційні операції» ототожнюються. Наприклад, терміни подаються як взаємозамінні: «інформаційні війни (операції)». Це навіть не часткові синоніми, оскільки операції мають власні диференційні ознаки, а саме: *1) наявність плану проведення; 2) напрацьовані технології впливу; 3) конкретні передумови, мету, час проведення; 4) можливість використання не лише у воєнних, а й у мирних ситуаціях; не лише з агресивними, а й цілком мирними намірами* (наприклад, миротворчі операції).

Одне з найбільш точних визначень інформаційної операції подано в статті В. М. Петрика «Сутність і особливості проведення спеціальних інформаційних операцій та акцій інформаційного впливу» [46].

Інформаційна операція – це «сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію з метою схилення до прийняття управлінських рішень або (та) вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу. <Може> містити також вплив на інформаційно-технічну інфраструктуру, але здебільшого застосовується для ефективного впливу на свідомість і поведінку людей» [46, с. 71].

Інформаційна атака – одиничний прояв інформаційної агресії; несподіваний і чітко скерований напад, який переслідує визначену мету, локалізований у часі і просторі, здійснюється за допомогою дезінформації, маніпуляції, пропаганди, технологій ураження телекомунікаційних систем.

Аналогом терміна «інформаційна атака» можна вважати термін «*акція інформаційного впливу*» – «одноразова акція інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу, яка передбачає запланований вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації» [46, с. 71].

Словосполучення «**інформаційна диверсія**» часто вживається користувачами соціальних мереж, які експлуатують переважно переносне значення слова. В «Академічному тлумачному словнику української мови» зазначено: «Диверсія – 1. Акт зруйнування або пошкодження об'єктів військового, державного значення агентами ворожих країн або народними месниками у тилу окупантів. 2. Військова операція, здійснювана для відвернення уваги противника від місця, де готується головний удар. 3. *перен.* Підривна робота в галузі ідеології» [63]. У більшості випадків дописувачі мереж і блогери використовують третє з наведених значень і називають «інформаційними диверсіями», наприклад, поширення неправдивої інформації або ж замовчування важливих для держави та її громадян фактів, які можуть бути використані для нав'язування ворожої ідеології або дискредитації національних цінностей.

У Кримінальному кодексі України (ст. 113) чітко зазначено: «Диверсія – це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на

зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій... Основний безпосередній об'єкт диверсії – національна безпека в економічній, екологічній і воєнній сферах відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії... Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених вище дій не є самоціллю, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави» [24].

У зв'язку з таким тлумаченням диверсії в офіційних документах до недавнього часу цей термін використовувався тільки для випадків, пов'язаних із суто фізичним пошкодженням стратегічних і соціально значущих інфраструктурних об'єктів, докільля чи з метою завдати шкоду здоров'ю громадян.

Сьогодні ситуація змінюється. У контексті інформаційних війн термін «диверсія» насамперед почали вживати стосовно кіберзлочинів. О. Р. Пелещак зазначає: «Глобалізація та розвиток інформаційних технологій суттєво вплинули на технологію ведення сучасних війн, невід'ємним елементом яких стали диверсії, скоєні за допомогою кіберпростору» [43, с. 225].

Крім того, в сучасних дослідженнях явно простежується переконання науковців у тому, що офіційні визначення диверсії і відповідальності за неї є застарілими і не враховують реальних форм диверсійної діяльності. У цьому контексті згадується закордонний досвід широкого тлумачення поняття, зокрема Держдепартаментом США: «під диверсією розуміють умисне, політично мотивоване насильство, що вчиняється проти сторони, яка не воює, наднаціональними групами або таємними агентами з метою впливу на громадськість... <а також> погрозу застосування або застосування насильства в політичних цілях окремими особами або групами, які діють або в підтримку, або проти встановленої урядової влади, коли призначення таких дій полягає у тому, щоб приголомшити або залякати обрану групу, більш ширшу, ніж безпосередні жертви» [цит. за 43, 229].

У зв'язку з цим учені рекомендують розширити класифікацію диверсій, враховуючи їх спрямованість на економіку, екологію, політику, ідеологію, національні та релігійні цінності, територіальну цілісність держави, телекомунікаційні ресурси. О. А. Чуваков вважає, що, крім застосування вибухів, підпалів, отруень, до диверсій слід зараховувати також «використання інформації, яка містить державну таємницю <...>; провокацію воєнних, релігійних, міжетнічних конфліктів; <деструктивне> використання засобів масової інформації, зокрема мережі Інтернет, спеціальної літератури тощо» [75, с. 374].

Таким чином, окремі акції інформаційних війн можуть бути інтерпретовані як «інформаційні диверсії». Визначальними для такої номінації має бути підкреслений *несамостійний і несамодостатній характер впливу, підпорядкованість глобальній меті ослаблення держави, порушення її інформаційної і як наслідок – національної безпеки.*

Інформаційна окупація. Порівняно з іншими цей термін нечасто використовується в наукових працях, однак дедалі помітнішим стає в публікаціях засобів масової інформації.

У статті «Смислові та інформаційні війни: пошук відмінностей» Г. Почепцов, спираючись на висновки Дж. Лакоффа, зазначає: «війна – це війна за території з чітко окресленим супротивником. А коли цього немає, то термін, який треба використовувати після багатьох років – це “окупація”. Поняття “перемоги” не має сенсу для такого розуміння “війни”» [52].

У соціальних мережах і засобах масової інформації під інформаційною окупацією зазвичай розуміють системне поширення на території країни-жертви неправдивих новин, суперечливих коментарів, ідеологем, які запущені в інформаційний простір стороною-агресором, відтворюються через ворожі або замасковані під «своїх» канали і шкодять інтересам сторони, яка є об'єктом нападу.

У будь-якому випадку термін «інформаційна окупація» відрізняється від терміна «інформаційна війна» тим, що за допомогою нього *увага акцентується на результаті.* Як dokonаний факт визнається ефективність спрямованих на загарбання дій ворога:

інформаційний простір на певній території розглядається як де-факто підкорений на певний час агресором.

Абсолютно іншою проблемою використання терміна «інформаційна війна» є постійне варіювання або заміщення першого слова: часто в значенні «інформаційної» йдеться про війну «психологічну», «комунікаційну», «інформаційно-технологічну», «неконвенційну» (не пов'язану з використанням традиційних видів зброї), «нерегулярну», «віртуальну» тощо. У більшості випадків такі номінації лише окреслюють основні **види і підвиди інформаційної війни**.

Типологічні ряди інформаційних воєн, про які почав розмову ще М. Лібікі, розширюються з кожним роком. Поділ на види здійснюється переважно за низкою критеріїв: зазвичай враховується, на що спрямований вплив, заради чого, за допомогою якого інструментарію. Загалом розрізняють такі види інформаційних воєн:

- 1) **командно-управлінська** (протистояння задля захоплення чи розладу командно-контрольних механізмів у збройних силах держави);
- 2) **розвідувальна** (протиборство за допомогою інформації розвідок і контррозвідок);
- 3) **фінансово-економічна** (інформаційно-економічні війни за контроль над торгівлею, оволодіння інформацією, що необхідна для переваги над конкурентами)
- 4) **електронна, хакерська, кібервійна** (вплив на засоби електронних комунікацій – радіозв'язок, телевізійні і комп'ютерні мережі)
- 5) **психологічна** (здійснюється шляхом пропаганди і маніпулювання з метою підриву громадського духу, деморалізації збройних сил, дискредитації культури, дезорієнтації командування військових сил або очільників законодавчої та виконавчої влади); психологічні війни мають свої підвиди за характером використовуваних впливів [74, с. 186-187]:

-
-
- а) інформаційно-психологічна* (пропагуються певні ідеї, погляди, уявлення, переконання, створюється підґрунтя для позитивних чи негативних масових психічних реакцій);
 - б) психогенна* (супроводжується впливами фізичних факторів – звуку, освітлення, температури, а також породженням стану шоку від певних трагічних подій – смертей, руйнувань тощо; наслідки – ірраціональна поведінка, емоційні афекти, депресія, паніка);
 - в) психотропна* (вплив – латеральне програмування – здійснюється шляхом передачі інформації через неусвідомлене сприйняття; у випадку з нейролінгвістичним програмуванням – за допомогою спеціальних лінгвістичних програм для зміни мотивації людей і їхніх поведінкових реакцій);
- б) мережева** (комплекс інформаційних впливів між соціальними групами в соціальних і професійних мережах для отримання певних переваг в економічних, військових, політичних, культурних та громадських протистояннях [27, с. 47]);
- а) мережева хай-тек* («сучасні високі технології цифрових комунікацій, що в основі мають системи телебачення, радіо, Інтернету, месенджерів, стільникової, супутникової та інших видів сучасного зв'язку та базуються на таких гаджетах, як стаціонарні комп'ютерні пристрої, планшети, смартфони, пристрої індивідуального та групового зв'язку» [27, с. 48]);
 - б) мережева хай-х'юм* («сучасні високі соціально-гуманітарні технології створення, зберігання, поширення та пошуку інформації; до них відноситься SMM, SEO, таргетинг, контекстна реклама, медіа-віруси» [27, с. 49]);
 - в) мережева хай-сенсоро* («сучасні високі психотехнології, що дають можливість регулювати та керувати соціальними комунікаційними процесами на рівні соціальних груп та окремих індивідуумів; типовими в цьому аспекті є соціальна психологія, прикладний психоаналіз та НЛП» [27, с. 50]).
-
-

Г. Почепцов у книзі «Інформаційна політика», посилаючись на дослідження У. Швартау, наводить ще одну класифікацію інформаційних війн, побудовану «за рівнем об'єктів: від однієї людини до цілої держави». За таким критерієм розрізняють: «1) **особиста** інформаційна війна, куди відносять різні види маніпуляцій з особистою електронною інформацією; 2) **корпоративна** інформаційна війна, куди відносять ситуації атаки інформаційних систем; 3) **глобальна** інформаційна війна, де інформація розглядається як національний здобуток, за яким можуть полювати інші країни» [49, с. 564].

Протягом останніх десятиліть **теоретичне осмислення характерних ознак інформаційних війн** сучасності здійснене в багатьох монографічних дослідженнях і навчальних виданнях. Пригадаймо книги «Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти)» (В. Б. Толубко, 2003), «Інформаційна політика» (Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут, 2008), «Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах» (П. С. Прибутько, І. Б. Лук'янець, 2007), «Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання» (В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде, 2009), «Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість» (А. М. Дубина, 2011), «Історія інформаційно-психологічного протистояння» (Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скулиш, 2012), «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози» (за заг. редакцією С. М. Іванова, 2006), «По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни» (В. В. Зеленін, 2014), «Психологические войны» (Г. Г. Почепцов, 2000), «Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою» (2017), «Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі» (О. В. Курбан, 2016), «Сучасні технології та засоби маніпулювання інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій» (В. М. Петрик, О. І. Штоквиш, В. В. Кальниш, В. І. Полевий, В. В. Остроухов, 2006), «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій» (2006),

«Теория и практика информационных войн» (Г. Г. Почепцов, 1999), «Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації» (Н. Пелагеша, 2008).

Однак найпоказовішим маркером актуальних напрямків досліджень завжди є публікації у фахових періодичних виданнях. Спробуймо проаналізувати найважливіші аспекти вивчення інформаційних війн саме на цьому матеріалі.

Чи не в кожному з сучасних досліджень є невеликий *екскурс в історію*, присвячений *розвиткові технологій інформаційних війн*, від їхніх прототипів до найсучасніших, що застосовуються в умовах нинішніх протистоянь.

У статті О. В. Курбана «Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн» певним чином систематизовано ці уявлення, запропонована періодизація. Як механізм відбору й ідентифікації матеріалів розглянуто принцип узгодження технічної еволюції комунікаційних засобів та історичних подій, визначено характер інформаційних технологій, які супроводжували військові, економічні та політичні конфлікти впродовж історії розвитку людства. У навчальному посібнику «Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах» дослідник привертає увагу до найдавніших форм інформаційних протистоянь, описуючи інформаційно-комунікаційні технології в первісному суспільстві, ранніх державах Сходу та Європи III тис. рр. до н.е. – III ст. н.е., в часи Середньовіччя та Відродження і аж до нашого часу.

Часто науковці обмежують свої історичні розвідки описом еволюції форм інформаційної агресії в конкретних країнах у цілком визначений період. Про розвиток теорії та практики інформаційного протиборства, сфери застосування інформаційної зброї, «невидиму війну Сполучених Штатів Америки проти різних країн» [61, с. 45] переконливо написано у статті О. Сенченко «Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем». Цікавий фактичний матеріал містить і публікація Л. Г. Чистоклетова «Інформаційно-психологічні впливи як невід’ємна складова парадигми інформаційної безпеки». Привернуто увагу до того, що методики інформаційних

військових впливів розроблялися не лише в Америці і Європі, а й в Україні, зокрема «батьком вітчизняного досвіду ведення інформаційних війн» названо Богдана Хмельницького, який «у своїх універсалах до населення та інструкціях до розвідників... наполягав на необхідності створення в стані противника відчуття приреченості, напруги та непевності» [74, с. 188].

Передумови появи інформаційної війни як явища сучасних міжнародних відносин – предмет вивчення В. М. Шамраєвої. Науковець, спираючись на дослідження М. Кастельса, Т. Куна, М. Маклюєна, Е. Тофлера та ін. пов'язує популяризацію в сучасному світі технологій інформаційної експансії з науковими, інформаційними, технологічними революціями, починаючи від винаходу друкарського верстата в XV столітті і до надбань нового й новітнього періодів історії – телеграфу, телефону, телебачення, Інтернету тощо.

Безперечно, лєвова частка публікацій стосується розгортання сучасних інформаційних протиборств у світі загалом і в Україні зокрема.

Так, інформаційна ситуація на Сході нашої держави, особливості функціонування національного телепростору в прикордонних районах Луганщини, етапи анексії частини національного інформаційного простору на Сході України і нинішня ситуація з прорахунками та досягненнями є предметом розгляду в дослідженні Є. Соломіна «Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на Сході» [65].

І. Парфенюк у статті «Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної війни РФ)» привертає увагу до цілеспрямованого ворожого впливу не тільки на інформаційний простір, а також на «культурні цінності, ціннісні орієнтації, символи, світогляд та інші компоненти культурного простору, в якому знаходиться об'єкт впливу» [41, 300]. Він також рекомендує в контексті розгляду інформаційних протиборств не забувати про трансформації, які відбуваються в «культурному просторі» країн – об'єктів нападу, і детально розглядає методи, за допомогою яких здійснюється така трансформація: пропаганда,

дезінформація, міфологізація. Теоретичні положення проілюстровані в публікації прикладами деструктивних впливів російських пропагандистів.

Особливостям ведення інформаційної війни Росії проти України присвятили своє дослідження «Антиукраїнська інформаційна війна Російської Федерації» І. В. Слюсарчук і Н. Я. Пічак. Автори детально описали передумови, етапи, методи і засоби російсько-української інформаційної війни, а також можливі способи протидії нашої держави агресорові. Подано чіткі рекомендації організації спротиву: «створення спеціалізованого центру із забезпечення інформаційно-психологічної безпеки; вироблення механізмів взаємодії між міністерствами і відомствами України з питань інформаційної боротьби; внесення суттєвих змін до законодавства (воно має бути спрямоване на обмеження російського інформаційного впливу на півдні та сході України, захист українського інформаційного простору від розповсюдження інформаційної продукції антиукраїнського змісту; на удосконалення діяльності ЗМІ); формування спеціальних норм журналістської етики під час воєнного, надзвичайного стану або особливого періоду чи в бойовій обстановці; підвищення професійного рівня вітчизняної журналістики; налагодження дієвого внутрішнього та зовнішнього державного інформування, а також чіткої зовнішньої й внутрішньої іміджевої політики; заходи патріотичного виховання; розроблення та реалізація власних спеціальних інформаційних операцій» [64, с. 24].

А. О. Руднева в статті «Фактори і методи забезпечення інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту» проаналізувала правові, організаційно-технічні, економічні, морально-етичні і психологічні, політичні, військові аспекти безпекової політики України в реаліях окупації Криму і наявності військових дій на Сході нашої держави [57, с. 400].

Асиметричний характер агресії Росії проти України і ролі інформаційних операцій у конфліктах такого типу проаналізував В. М. Панченко: «Загалом інформаційна складова асиметричної війни РФ проти України характеризується цілеспрямованим знищенням української інформаційної інфраструктури на території,

підконтрольній бойовикам, блокуванням каналів поширення проукраїнської позиції в інформаційному просторі, проведенням російською стороною інформаційних акцій та операцій на фоні потужної пропагандистської кампанії» [40, с. 16]. Автор схиляється до того, що модель асиметричної війни є найбільш адекватною моделлю, яка може бути застосована для характеристики агресії Росії проти України.

Особливості інформаційної війни між Росією та Україною проаналізувала М. А. Зубарева, зокрема вона акцентувала увагу на засобах інформаційної війни (маніпулювання, порушення інформаційного обміну, руйнування інформаційного простору країни або його використання з антидержавною метою, інформаційний тероризм), описала категорії споживачів інформації та медіа Росії. Автор подала цікаві дані соціологічних опитувань і рекомендації з метою запобігання масштабній інформаційній війні та збереження цілісності України [20, с. 10].

М. С. Тимошик у статті «Чому Москва боїться українського друкованого слова, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців» привернув увагу до проблеми інформаційної агресії, спрямованої проти українців, які проживають поза межами своєї Батьківщини, зокрема, в РФ. Описуючи драматичну історію Української бібліотеки в Москві, яку з 1918 року неодноразово переіменували, 1949 – закрили, перевезли до Львова (з втратою фондів), 1989 відродили, щоб 2017 знову ліквідувати, науковець наголошує: поки українська громада в Москві боронила свої права, «була сміливіша», бібліотека жила. На жаль, «упродовж останніх років українці Москви, як і всієї Росії, мовчазно спостерігали за тим, як у їхній столиці конав останній оберіг генетичної пам'яті» [71, с. 257]. Феномен добровільної відмови українців, які живуть у Росії, наших сучасників, від свого національного «я» – результат імперської політики Росії, терору проти українства, тривалої інформаційно-психологічної обробки.

Значна кількість наукових публікацій присвячена проблемам з'ясування *сутності інформаційної війни, пошуку точних визначень*, розмежуванню понять, якими позначаються різні види

інформаційної агресії. Надзвичайно ґрунтовно це зроблено в цитованих вище статтях таких науковців, як Н. Гуріна [11], Л. Лабенко [29], В. Ліпкан [32], В. Мітін [38], О. Пелешак [43], В. Петрик [44; 45; 46], О. Саприкін [58; 59], О. Чуваков [75].

У цьому контексті варто привернути увагу до досліджень, в яких акцентована увага на диференціюванні понять інформаційної і смислової війн. Так, зокрема, Г. Почепцов у низці своїх публікацій описує спільні й відмінні риси цих двох типів протистоянь, наголошує, що «фізичні війни захоплюють фізичний простір, інформаційні – інформаційний. Стосовно смислових війн можна сказати, що вони захоплюють все: і віртуальний, і когнітивний простори, а також програмують у результаті й простір інформаційний навколо людини. Це пов'язано з феноменом вибіркового сприйняття, відповідно до якого людина бачить навкруги тільки те, що відповідає її картині світу. Модель світу прямо та опосередковано формує ті інформаційні потоки, якими користується людина. Інформаційні війни більш помітні, ніж смислові, тому в цьому випадку швидше починають бити на сполох. Смислові війни закриті ореолом естетичної привабливості, тому вони залишаються більш непоміченими» [52, с. 26].

У статті «Гібридна війна XXI століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях» [2] А. Б. Близнюк тлумачить поняття «асиметрична війна» (asymmetric warfare), «неконвенціональна війна» (unconventional warfare), «нерегулярна війна» (irregular warfare), «змішана війна» (compound warfare) або ж «гібридна війна» (hybrid warfare).

Велику увагу науковці приділяють і вивченню *засобів, методів, технологій інформаційних війн*. Так, пропаганда як одна з найефективніших технологій соціального впливу на широкі маси – предмет дослідження А. Б. Близнюка. У статті «Пропаганда та контрпропаганда в умовах сучасної гібридної війни» науковець чітко визначає мету пропаганди, напрямки діяльності пропагандистів, показує квазілогічні ланцюги ворожої (зокрема російської) пропаганди [2].

Технології мем-програмування – сфера зацікавлення А. В. Дудатьєва. Під мемом дослідник розуміє «мінімальну кількість інформації у свідомості людини, необхідної для її культурної еволюції. Мем може бути представлений як тестова інформація, спеціальний рух, звуковий сигнал, поєднання кольорів одягу тощо. З погляду інформаційної безпеки мемом можна назвати спеціально створене інформаційне повідомлення, яке поширюється в інформаційному просторі і призначене для формування необхідної моделі свідомості людини» [14, с. 88-89]. Автор визначає мету мем-програмування як оптимізацію процесу проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій; описує модель інформаційного мема, а також базові операції, що їх можна виконувати над створюваними мемами» [14, с. 92].

На прикладі російського втручання у внутрішні справи України О. Ю. Горбань розглядає методи та інструменти ведення інформаційної війни. На конкретних прикладах показано основні маніпулятивні технології та прийоми, їхній вплив на психіку, свідомість і поведінку людини. Проаналізовані такі методи, як дезінформування та маніпулювання (тенденційне викладення фактів, «надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом спрямувань як неправдиві», спотворення термінів, поєднання правдивої інформації з брехнею), диверсифікація (дестабілізація обстановки в державі чи її окремих регіонах, дискредитація лідерів громадської думки, політиків, урядовців, ініціювання судових процесів), психологічний та психотропний тиск (нав'язування точок зору, формування негативного іміджу керівництва країни, армії, прищеплення уявлень про цілковиту залежність і керованість держави, залякування неіснуючими небезпеками, шантажування), поширення чуток [7, с. 138-140].

Аналізові недостатньо вивчених проблем, пов'язаних із сучасними тенденціями геополітичного інформаційного протистояння, зокрема інформаційної зброї як геополітичного чинника та інструмента силової політики, присвячено статтю О. С. Зозулі. Здійснено також аналіз видів інформаційної боротьби

(інформаційно-технічну та інформаційно-психологічну), що відбувається на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях, також показано стратегію «гнучкого реагування на асиметричній основі», яка, на переконання автора, найефективніша, але й найскладніша для впровадження, потребує значних коштів та висококваліфікованих кадрів з проблем геополітики, етнополітики, геоекономіки, оборони, інформаційної боротьби [18].

Актуальною в наукових розвідках і дослідженнях є тема **інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців**. Опису й аналізу засобів тиску на Збройні Сили України під час виконання ними миротворчих завдань присвячена стаття І. Більовського «Роль інформаційно-психологічного впливу в інформаційній боротьбі» [1]. У публікації А. Б. Петрової «Роль та місце військових засобів масової інформації в інформаційному протиборстві» всебічно досліджено роль та місце військових засобів масової комунікації як багатofакторного політико-психологічного феномена в інформаційних війнах сучасності. Особливу увагу приділено методам, за допомогою яких можна досягнути створення військовими засобами масової комунікації ефективних засобів протидії інформаційним війнам. Проведено комплексне дослідження процесу використання ЗМК (як цивільними, так і військовими) інформаційно-психологічного протиборства [47].

Аналізу інформаційної боротьби як одного з факторів інформаційної безпеки України присвячено статтю Я. М. Жаркова і М. І. Оніщук. У ній охарактеризовано існуючі та передбачено можливі виклики і загрози в інформаційній сфері, які стоять перед нашою країною в умовах «гібридної війни». Автор переконаний у важливості створення «Комітету інформаційної безпеки держави, підпорядкованого безпосередньо Президентові України, до складу якого варто ввести структурні підрозділи із завданнями підготовки і ведення інформаційної боротьби на державному рівні...» [15, с. 90]. У статті обґрунтовано також доцільність створення Головного управління інформаційної боротьби в Міністерстві оборони України, відповідних органів управління та підрозділів у всій системі Збройних Сил держави.

Не забули українські дослідники і про роботу волонтерів українських військ. О. В. Богданов та В. В. Мохор викладають окремі положення, що лежать в основі теорії і практики роботи волонтерів інформаційних військ Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації НТУ України «Київський політехнічний інститут», дають рекомендації і роблять висновки. Автори підсумовують діяльність волонтерів протягом року роботи, відзначають надто повільне створення інформаційних військ в Україні, дають поради, як навчати воїнів інформаційного фронту, пропонують як дієвий варіант вирішення завдання підготовки кадрів внести зміни до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» [4, с. 102-103].

Мережеві інформаційні війни – дедалі популярніший предмет вивчення в українській науковій періодиці. Так, О. В. Курбан переконаний, що формування базової теорії інформаційної мережевої онлайн-війни є складним, проте перспективним завданням. На жаль, на сьогодні єдиної, загальноновизнаної концепції такої теорії немає. Тому кожний фахівець формує власну концепцію, спираючись на доробок попередників. У статті «Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах» і навчальному посібнику «Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн-просторі» О. В. Курбан пропонує детальну класифікацію таких війн, описує тактики їх ведення [26; 26, с. 90].

Феномен інформаційно-мережевої війни як якісно новий рівень воєнного мистецтва та міждержавного протиборства висвітлено у статті А. В. Шумки і П. П. Черника. Відзначено, що ця війна «ведеться не прямими воєнними діями, а методом спостереження за ситуацією в країні противника, переміщення підконтрольних об'єктів (фізичних осіб) на відповідні позиції в механізмі його державного управління. Моделювання та програмування необхідних процесів та результатів у державі противника через засоби інформаційного інструментарію» [78, с. 245].

Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни та інформаційна безпека України – предмет дослідження О. А. Саприкіна. Автор описує новітні форми і технології

інформаційної війни Росії проти України в інтернет-ЗМІ, соціальних мережах, блогах, спеціально створених інтернет-ресурсах. Він переконаний, що «ми маємо відповісти на виклик» і пропонує низку рекомендацій щодо цього: «Україні й українцям треба перестати бути жертвою та використовувати мирні, але наступальні акції й технології: максимально поширити, особливо у РФ, інформацію про загиблих росіян; максимально поширювати інформацію про нагороджених українських військових, створення навколо них певного іміджу командира-захисника, солдата-захисника, створити «пантеон героїв» в Інтернеті; необхідно через українські ЗМІ максимально створювати некомфортну психологічну атмосферу для путінського електорату» [59, с. 75-76].

Надзвичайно важливим напрямком вивчення інформаційних війн є дослідження їхнього *впливу на психічне здоров'я людей*. Так, у статтях «Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання», «Інформаційно-психологічна війна: медико-психологічні наслідки та стратегії протидії» наводиться цікава статистика: «до 75% “життєвих історій” і “посилань на джерела”, що наводилися в коментарях у соціальних мережах в періоди активізації української кризи, були майже повністю вигаданими. При цьому від половини до двох третин з цієї кількості мали очевидні індикатори маніпулятивного впливу (специфічні патерни емоційного, стилістичного чи навіть орфографічного характеру, які вказували на нав'язування певної думки або емоції) і повторювали один одного. За даними вітчизняних фахівців, 45% інформації, яка поширюється в нашому інформаційному полі, має ознаки цілеспрямованої зовнішньої маніпуляції, спрямованої проти нашої держави» [35, с. 8]. Під впливом цих факторів, а також щоденних стресів, викликаних гарячою фазою конфлікту на Сході України, відзначається тенденція «прогресивного збільшення кількості осіб, що потребують спеціалізованої допомоги через негативний вплив психотравмуючих чинників внаслідок воєнних конфліктів, серед населення, яке не бере в них безпосередню участь: нараховано, що в умовах сучасних війн кількість таких осіб складає до 90% населення» [36, с. 25-26].

Роль засобів масової інформації як у процесах розпалювання конфліктів, так і в питаннях їх урегулювання – окремий і значущий напрямок наукових студій.

В. Хорошко і Ю. Хохлачова в статті «Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство» подають визначення інформаційних впливів через засоби масової інформації («цілеспрямовані, систематичні спроби формувати сприйняття, маніпулювати свідомістю та спрямовувати поведінку суспільства у певному напрямку» [73, с. 284]); описують їхні різновиди – «білий», «сірий» і «чорний»; часто використовувані маніпулятивні методи представлення інформації (спрощення, перебільшення, перекручення, замовчування, використання стереотипів, представлення контroversійних суджень як чогось загальновідомого), ефекти зомбування.

Із посиланням на Дж. Брайса детально охарактеризовані етапи впливу через ЗМІ, які демонструють механізм поступового переходу від озвучення «множинності думок» із того чи іншого приводу до нав'язування лише однієї, потрібної точки зору і підведення аудиторії до однастайності в сприйманні.

Запропонована і описана концепція протидії інформаційним загрозам складена за принципом «виклик – відповідь»: якщо імпортування чужих інформаційних технологій пов'язане з певними ризиками, потрібно розробляти власні інформаційні технології; на перевантаження інформацією слід реагувати інноваціями в сфері технологій стиснення інформації, для зниження шкідливих впливів дезінформації потрібно створювати методики виявлення неправдивих даних; негативні наслідки від приховування, тенденційності можуть бути подолані за допомогою алгоритмів оцінювання повноти висвітлення новин [73, с. 287].

Привернула увагу дослідників і тема пропагандистсько-маніпуляційної діяльності російського телебачення. І. В. Крупський розглядає медіапродукт РФ як чинник розпалювання міждержавної ворожнечі. На конкретних прикладах телеканалів «Россия 1», «Россия 24», «НТВ», «Перший канал» показано фабрикування, перекручення суті подій, замовчування певної, «невигідної», частини

інформації, вигадування неймовірних сюжетів. Науковець робить висновок: «на Донбасі застосовано безпрецедентну в світовій історії технологію, коли завдяки інформаційній зброї кремлівського агітпропу та маніпуляції свідомістю, була штучно створена окрема політична ідентичність серед населення двох українських областей» [25, с. 184].

Такий ефект можливий, – наголошує І. В. Крупський, – оскільки «під впливом мас-медій в суспільстві створюється “колективна свідомість”, об’єднана атмосферичною оболонкою, коли певні якості індивідів взаємно впливають одне на одного, а їх дії спрямовуються якоюсь загальною, спільною ідеєю. Звісно, ця спільна ідея, пропагована телебаченням, найчастіше відображає не реальну картину, а викривлену, спотворену. Таким чином новини не інформують, а залякують, тобто несуть відповідне пропагандистське навантаження» [25, с. 180].

Розвінчанням російських міфів про історію і сучасність України, які впроваджуються у свідомість людей через засоби масової інформації, присвячено статті В. Лизанчука «Московська інформаційна і військова агресія та стандарти журналістської професії», «Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України», «Інформбезпека: баланс між білим і чорним – це сірість» [30].

Про посилення ролі мас-медіа під час інформаційної війни пише і О. В. Тараненко. У статті «Номінація як фактор інформаційної війни» проаналізовано ті медіаномінативи, які перешкоджають ефективній комунікації, бо фактично втілюють «чужі смисли» замість створення власних («антитерористична операція» замість «війна»; «тимчасово непідконтрольні державі території» замість «окуповані агресором території»; «тимчасово переміщена особа» замість «біженець з окупованої території» тощо). Автор переконана, що «слово під час війни надто опредмечується, використовується як засіб, інструмент, зброя. І необережне, бездумне користування чужим інструментарієм навряд чи може привести до ефективного налагодження солідарних комунікацій у суспільстві, а відтак – до встановлення миру» [70, с. 231]. У контексті маніпулятивного

характеру номінації в сучасних засобах масової інформації аналізує заголовки російських інтернет-ресурсів щодо подій в Україні Н. Ф. Семен [60].

М. Кіца простежує позитивні зміни на рекламному ринку інтернет-ЗМІ в умовах інформаційної війни та військового конфлікту. Дослідниця констатує факт нерозбірливості українських редакторів, які розміщують комерційних оголошення, що прямо чи опосередковано популяризують продукцію чи послуги російських підприємств. Як позитивну новацію відзначено появу такого явища, як соціальна реклама [22, с. 173-174].

Вплив мас-медіа на перебіг міжнародних конфліктів розглядає у науковій статті О. М. Кондратюк. Автор наголошує, що в «міжнародних конфліктах ЗМІ можуть відігравати не лише негативну роль, формуючи агресивне ставлення до противника конфлікту. Мас-медіа можуть використовувати певні методи, які знівелюють конфлікт і посприяють його вирішенню без матеріальних і людських утрат... ЗМІ спроможні надавати настроям людей негативного значення і зробити свій внесок у створення напруженості, проте вони також можуть і допомогти опонентам знайти спільну мову під час і після врегулювання конфлікту» [23, с. 111-112].

Таким чином, з 2013 року спостерігаємо дедалі більший інтерес дослідників до теми інформаційної війни: подаються дефініції, описуються інформаційні технології, види, методи ведення інформаційних воєн, характер інформаційно-психологічних впливів на військовослужбовців і цивільних громадян держави, феномен сучасної пропаганди в російських засобах масової інформації й засоби протидії негативним інформаційним впливам, які можуть і повинні використовуватися українськими журналістами в їхній професійній діяльності.

Завдання і запитання до параграфа

1. Дайте визначення поняттю «інформаційна війна». Коли виник цей термін?
-
-

2. Чому інформаційні війни називали ще психологічними і політичними?
3. Назвіть розбіжності й спільні ознаки понять «інформаційна війна», «інформаційна агресія», «інформаційне протиборство (протистояння)», «інформаційна операція», «інформаційна експансія», «інформаційний вплив».
4. Охарактеризуйте види і підвиди інформаційних воєн.
5. Які сфери застосування інформаційної зброї? Використовуйте для підготовки до відповіді статтю О. Сенченко «Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем».
6. З'ясуйте мету інформаційної експансії і наведіть приклади її застосування. Під час підготовки використовуйте статтю О. Саприкіна «Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012».
7. У чому виявляється відмінність симетричної та асиметричної інформаційної війни? Доповніть відповідь цитатами з наукових публікацій, присвячених цій темі.
8. Розкрийте завдання мас-медіа під час інформаційної війни. У підготовці до відповіді використовуйте статті М. Кондратюка, І. Крупського, В. Хорошка.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Більовський І. Роль інформаційно-психологічного впливу в інформаційній боротьбі / І. Більовський // Соціальна психологія: український науковий журнал. – 2006. – № 1. – С. 162-170.
2. Близнюк А. Гібридна війна ХХІ століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях / А. Близнюк // INTERMARUM: історія, політика, культура. – 2015. – Вип. 2. – С. 390-399.
3. Близнюк А. С. Пропаганда та контрпропаганда в умовах сучасної гібридної війни / А. С. Близнюк // Наукові записки інституту журналістики. – 2015. – Т. 60. – С. 49-54.
4. Богданов О. Перші кроки волонтерів інформаційних військ / О. Богданов, В. Мохор // Безпека інформації. – 2015. – Т. 21. – № 1. – С. 100-103.
5. Волковський Н. 111 баек для журналістів / Николай Волковский. – Питер, 2014. – 208 с.

6. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни / І. В. Воробйова // Системи озброєння і військова техніка. – 2010. – № 1 (21). – С. 141-144.
7. Горбань О. Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / О. Ю. Горбань // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2015. – № 1. – С. 136-141.
8. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 2 (24 січня). – С. 3.
9. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
10. Гринько К. Інформаційно-психологічна агресія як різновид інформаційно-психологічного впливу. Аналіз форм і засобів здійснення у інфопросторі України та стратегії протидії [Електронний ресурс] / К. Гринько. – Режим доступу: <http://asyan.org/potra/Кирило+Гринько+Київський+національний+університет+ім+Т+Г+Шевченка/main.html> (дата звернення: 18.03.2018).
11. Гуріна Н. Інформаційне протиборство – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин [Електронний ресурс] / Н. Гуріна // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13657 (дата звернення: 24.03.2018).
12. Дубас О. Інформаційна війна: нові можливості політичного протиборства / О. П. Дубас // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2010. – № 1. – С. 69-73.
13. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість / А. М. Дубина. – Київ: НТУУ «КПІ», 2011. – 57 с.
14. Дудатьєв А. В. Технології інформаційної війни: концепція мем-програмування / А. Дудатьєв // Безпека інформації. – 2016. – Т. 22, № 1. – С. 88-93.
15. Жарков Я. М. Інформаційна боротьба як фактор національної безпеки України / Я. М. Жарков, М. І. Онищук // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – Вип. 50. – С. 87-92.
16. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – С. 102.
17. Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни / В. В. Зеленін. – Вінниця: Віндрук, 2014. – 384 с.
18. Зозуля О. С. Інформаційна зброя як геополітичний чинник та інструмент силової політики / О. С. Зозуля // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 82-89.
19. Зубарева М. А. Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві / М. А. Зубарева // Інформаційне суспільство. – 2015. – Вип. 21. – С. 6-11.

-
-
20. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / [Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є.Д.Скулиш] ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Є. Д. Скулиша. – Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 212 с.
 21. Іщенко Н. Війна нулів та одиниць [Електронний ресурс] / Наталя Іщенко // День. – 2017. – № 110-11 (29 червня). – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/viyna-nuliv-ta-odynus> (дата звернення: 20.04.2018).
 22. Кіца М. Особливості реклами в українських інтернет-ЗМІ в умовах інформаційної війни / М. Кіца // Теле- та радіожурналістика. – 2015. – Випуск 14. – С. 170-174.
 23. Кондратюк М. О. Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах / М. О. Кондратюк // Вісник Харківської державної академії культури. – 2013. – Вип. 41. – С. 108-113.
 24. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами і доповненнями в редакції станом на 01.05.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.04.2018).
 25. Крупський І. Пропагандистсько-маніпуляційна діяльність російського телебачення як чинник розпалювання міждержавної ворожнечі / І. Крупський // Теле- та радіожурналістика. – 2015. – Вип. 14. – С. 179-187.
 26. Курбан О. Історія становлення та розвитку технологій інформаційних війн / О. Курбан // Вісник Книжкової палати України. – 2016. – № 4. – С. 50-52.
 27. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі : навчальний посібник / О. В. Курбан. – Київ : ВІКНУ, 2016. – 286 с.
 28. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в соціальних онлайн-мережах / О. В. Курбан // Інформаційне суспільство. – 2016. – Вип. 23. – С. 85-90.
 29. Лабенко Л. В. Інформаційний тероризм: поняття та ознаки / Л. В. Лабенко // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матеріали Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року). – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 195-198.
 30. Лизанчук В. Московська інформаційна і військова агресія та стандарти журналістської професії / Василь Лизанчук // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соціальних комунікаціях» – 20–22 травня 2015 року, Івано-Франківськ. – С. 119-129.
 31. Лисенко В. В. Проблеми інформаційної незалежності держави / В. В. Лисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1318> (дата звернення: 18.03.2018).
 32. Ліпкан В. А. Сучасний зміст інформаційних операцій проти України / В. А. Ліпкан // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Випуск 102 (Частина I). – С. 34-43.
-
-

-
-
33. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева ; Зкл. Ст. М. Вавилова. – 2-е изд. – Москва : Гиперборея, «Кучково поле», 2007. – 464 с.
 34. Малик Я. Інформаційна війна і Україна / Я. Малик // Демократичне врядування. – 2005. – Випуск 15. – С. 45-49.
 35. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна: медико-психологічні наслідки та стратегії протидії / М. В. Маркова // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. – 2016. – № 4. – С. 6-10.
 36. Марута Н. О. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання / Н. О. Марута, М. В. Маркова // Український вісник психоневрології. – 2015. – Т. 23. – Вип. 3 (84). – С. 21-28.
 37. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози / за заг. ред. С. М. Іванова. – Київ : Центр вільної преси, 2006. – 916 с.
 38. Мітін В. І. Інформаційний тероризм на сучасній міжнародній арені / В. І. Мітін // Інтернаука : міжнародний науковий журнал. – 2017. – № 2 (24). – С. 65-68.
 39. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник / В. Б. Вепринцев, А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. Б. Фролов. – Москва : Горячая линия – Телеком, 2015. – 495 с.
 40. Панченко В. М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання / В. М. Панченко // Інформація і право. – 2014. – № 3. – С. 13-16.
 41. Парфенюк І. Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної війни РФ) / І. Парфенюк // Український інформаційний простір: науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв. – 2014. – Число 2. – С. 298-305.
 42. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – Київ : НІСД, 2008. – 288 с.
 43. Пелешак О. Р. Кібердиверсія як форма сучасної диверсійної діяльності / О. Р. Пелешак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2017. – № 3. – С. 225-243.
 44. Петрик В. М. Сучасні технології та засоби маніпулювання інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В. М. Петрик, О. І. Штоквиш, В. В. Кальниш, В. І. Полевий, В. В. Остроухов. – Київ : Росава, 2006. – 207 с.
 45. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс] / В. Петрик // Юридичний журнал. – 2009. – № 5. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222> (дата звернення: 18.03.2018).
 46. Петрик В. М. Сутність і особливості проведення спеціальних інформаційних операцій та акцій інформаційного впливу / В. М. Петрик // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 3(6). – С. 71-75.
-
-

-
-
47. Петрова А. Б. Роль та місце військових засобів масової інформації в інформаційному протиборстві / А. Б. Петрова // Наукові записки інституту журналістики. – 2015. – Т. 58. – С. 22-29.
 48. Почепцов Г. Г. Информационно-психологическая война / Г. Г. Почепцов. – Москва : СИНЕГ, 2000. – 180 с.
 49. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навчальний посібник / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2008. – 663 с.
 50. Почепцов Г. Г. Психологические войны / Г. Г. Почепцов. – Москва : Рефл-бук; Київ : Ваклер, 2000. – 576 с.
 51. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни / Г. Г. Почепцов // Інформаційне суспільство. – 2013. – Вип. 18. – С. 21-27.
 52. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни: пошук відмінностей [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // Детектор медіа. – 17.03.2013. – Режим доступу : http://ms.detector.media/ethics/manipulation/smislovi_ta_informatsiyni_viyuni_poshuk_vidminnostey (дата звернення: 27.04.2018).
 53. Почепцов Г. Г. Теория и практика информационных войн / Г. Г. Почепцов. – Ровно : Волинські обереги, 1999. – 124 с.
 54. Прибутько П. С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П. С. Прибутько, І. Б. Лук'янець. – Київ : Вид. А.В. Паливода, 2007. – 252 с.
 55. Рижук О. Поняття інформаційних та гібридних війн в умовах глобалізації / О. Рижук // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2016. – № 3. – С. 84-88.
 56. Романчук О. К. Методичні вказівки до вивчення курсу «Стратегічні комунікації в умовах інформаційно-психологічної війни». – Львів, 2016 .
 57. Руднева А. О. Фактори і методи забезпечення інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту / А. О. Руднева // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – Київ, 2016. – Вип. 113 (10). – С. 397-401.
 58. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012 / О. Саприкін // Вісник Книжкової палати України. – 2013. – № 1. – С. 40-43.
 59. Саприкін О. А. Інтернет-ресурси як інструмент інформаційної війни й інформаційна безпека України / О. А. Саприкін // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 2. – С. 72-77.
 60. Семен Н. Ф. Заголовки російських інтернет-ресурсів у матеріалах про події в Україні в контексті інформаційної агресії / Н. Ф. Семен // Інформаційне суспільство. – 2016. – Вип. 23. – С. 44-47.
 61. Сенченко О. Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем / О. Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2015. – № 9. – С. 40-46.
 62. Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою [Електронний ресурс] : аналітичне видання / Інтерньюз-Україна ; гол. ред. В. Єрмоленко. – Київ : К.І.С., 2017. – 134 с.
 63. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1979–1980) [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/vijna> (дата
-
-

звернення: 15.03.2018)

64. Слюсарчук І. В. Антиукраїнська інформаційна війна Російської Федерації / І. В. Слюсарчук, Н. Я. Пічак // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави : наук.-практ. журн. – Київ, 2015. – № 3 (19) – С. 18-26.
65. Соломін Є. Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на сході / Є. Соломін // Теле- та радіожурналістика. – 2016. – Вип. 15. – С. 68-72.
66. Стратегічний оборонний бюлетень України. Введено в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137> (дата звернення: 26.04.2018).
67. Стратегічний оборонний бюлетень України. Схвалено Указом Президента України від 29 грудня 2012 року № 771/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/2012/paran16#n16> (дата звернення: 26.04.2018).
68. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. Перевод и исследование Н. И. Конрада. – М.-Л. : Изд-во АН, 1950. – 404 с.
69. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посібник / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. В. Кальниш та ін. – Київ : Росава, 2006. – 208 с.
70. Тараненко О. Номінація як фактор інформаційної війни / О. Тараненко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Прикладні та фундаментальні аспекти дослідження в соціальних комунікаціях» 20–22 травня 2015 року, Івано-Франківськ. – С. 225-232.
71. Тимошик М. С. Чому Москва боїться українського друкованого слова, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців / М. С. Тимошик // Український інформаційний простір. – 2018. – Число 1. – С. 257-265
72. Толубко В. Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти) / В. Б. Толубко. – Київ : НАОУ, 2003. – 320 с.
73. Хорошко В. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Частина 1 / В. Хорошко, Ю. Хохлачова // Безпека інформації. – 2016. – Т. 22. – № 3. – С. 283-288.
74. Чистоклетов Л. Г. Інформаційно-психологічні впливи як невід’ємна складова парадигми інформаційної безпеки / Л. Г. Чистоклетов, В. Й. Шишко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – 2(1). – С. 183-193.
75. Чуваков О. А. Деякі види диверсійних актів у сучасних умовах / О. А. Чуваков // Актуальні проблеми політики. – 2010. – Вип. 39. – С. 372–379
76. Шамраєва В. М. Передумови появи інформаційної війни як явища сучасних міжнародних відносин / В. М. Шамраєва // Інтернаука : міжнародний науковий журнал. – 2017. – № 1 (23). – С. 61-66.

-
-
77. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти // Науковий вісник «Демократичне самоврядування». – 2014. – Вип. 13. – С. 1-11.
78. Шумка А. В. Інформаційно-мережева війна – нова форма міждержавного протиборства початку ХХІ ст. / А. В. Шумка, П. П. Черник // Військово-науковий вісник. – 2013. – Вип. 19. – С. 243-255.

Автори параграфа:

канд. філол. н., доц. каф. журналістики
НПУ імені М. П. Драгоманова

ОЛЕНА ХАРЧУК

канд. філол. н., доц. каф. журналістики
НПУ імені М. П. Драгоманова

ОЛЕНА ХАРИТОНЕНКО

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ
МАНІПУЛЮВАННЯ
НАВІЮВАННЯ
ФЕЙКИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2018

УДК 070:355.01-025.26(07)

Г 46

*Рекомендовано Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 14 від 26 червня 2018)*

*За загальною редакцією
доктора філософських наук, професора кафедри журналістики
НПУ ім. М. П. Драгоманова, академіка НА вищої освіти України
В. О. Жадька*

Рецензенти: *Іван Васильович Крупський*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики журналістики Львівського національного університету імені І. Франка;
Ірина Миколаївна Жиленкова, доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Авторський колектив:

В. О. Жадько, О. І. Клименко, П. П. Куляс, О. Т. Марків, Ю. С. Полтавець, О. І. Харитоненко, О. В. Харчук, С. В. Шевчук.

Ілюстрація на обкладинці:

Ф. В. Сергеев

Г 46 Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 356 с.

ISBN 978-966-931-181-8

Підготовлений викладачами кафедри журналістики НПУ імені М. П. Драгоманова посібник присвячено питанням інформаційної безпеки, діяльності журналіста в умовах гібридної війни, проблемам медіаосвіти. У книзі чотири розділи, що висвітлюють суть та складові сучасних гібридних протистоянь, їхній інформаційний, інформаційно-психологічний, семантичний, технологічний та силовий аспекти. Видання доповнене термінологічним словником. Посібник призначений для студентів спеціальності «Журналістика», а також для всіх, хто прагне навчитися критично оцінювати й аналізувати медіаповідомлення та інформацію загалом.

ISBN 978-966-931-181-8

УДК 070:355.01-025.26(07)

© Авторський колектив, 2018

© Сергеев Ф. В., обкладинка, 2018

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	
Гібридна війна в сучасному світі.	
Що про неї повинен знати журналіст і редактор?	12
Розділ 1	
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ	
§ 1. Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн.....	28
§ 2. Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь	64
§ 3. Технології маніпулювання і методики пошуку, відбору, верифікації даних у журналістиці.....	96
§ 4. Фактчекінг у роботі сучасного журналіста – дієвий спосіб протистояння інформаційним загрозам	126
Розділ 2	
СМИСЛОВІ ВІЙНИ В МЕЖАХ ГІБРИДНИХ ПРОТИСТОЯНЬ	
§ 5. Інформаційні та смислові війни: наукові підходи до розмежування понять.....	142
§ 6. «Зброя» смислової війни. Основні інструменти для зміни системи цінностей.....	161
§ 7. Тактика смислових війн і спроби протидії	190
§ 8. Класична журналістика в умовах гібридних воєн: конфлікт теорії і сучасних комунікативних практик.....	202
Розділ 3	
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ТЕХНОЛОГІЧНИЙ І СИЛОВИЙ ВИМІРИ ГІБРИДНИХ ЕКСПАНСІЙ	
§ 9. Інформаційно-психологічні операції: поняття, види, способи використання в умовах гібридної війни.....	229
§ 10. Інформаційно-технологічні атаки і способи захисту кіберпростору: новітні тактики габридних війн.....	246
§ 11. Особливості роботи журналіста в зонах військових конфліктів.....	264

РОЗДІЛ 4

МЕДІАОСВІТА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

§ 12. Роль медіаграмотності в професійному та особистому становленні людини інформаційної епохи	272
§ 13. Формування в майбутніх журналістів культури роботи з інформацією в умовах гібридної війни	290
§ 14. Світові та вітчизняні тенденції розвитку медіаосвіти	305
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	316

Навчальне видання

ГІБРИДНА ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

За загальною редакцією

*доктора філософських наук, професора кафедри журналістики
НПУ ім. М. П. Драгоманова, академіка НА вищої освіти України*

В. О. Жадька

Авторський колектив:

Жадько Віктор Олексійович, док. філос. н., проф., зав. каф. журналістики НПУ імені М. П. Драгоманова (§ 2 «Інформаційні війни в історії та сучасності: характерні ознаки новітніх протистоянь»)

Клименко Олександр Іванович, ас. каф. журналістики (§ 3 «Технології маніпулювання і методики пошуку, відбору, верифікації даних у журналістиці»)

Куляс Павло Петрович, канд. іст. н., доц. каф. журналістики (вступ «Гібридні війни в сучасному світі. Що про них повинен знати журналіст і редактор?»)

Марків Олександра Тимофіївна, канд. педагог. н., доц. каф. журналістики (§ 9 «Інформаційні й психологічні операції: поняття, види, способи використання в умовах гібридної війни»; § 12 «Роль медіаграмотності в професійному та особистісному становленні людини інформаційної епохи»; § 13 «Формування в майбутніх журналістів культури роботи з інформацією в умовах гібридної війни»)

Полтавець Юлія Сергіївна, канд. філол. н., ст. викл. каф. журналістики (§ 4 «Фактчекінг у роботі сучасного журналіста – дієвий спосіб протистояння інформаційним загрозам»; § 10 «Інформаційно-технологічні атаки і способи захисту кіберпростору: новітні тактики гібридних війн»)

Харитоненко Олена Іванівна, канд. філол. н., доцент каф. журналістики (§ 1 «Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн» – у співавторстві; розділ 2 «Смислові війни в межах гібридних протистоянь»)

Харчук Олена Василівна, канд. філол. н., доцент каф. журналістики (§ 1 «Визначення, види, актуальні напрямки дослідження інформаційних війн» – у співавторстві)

Шевчук Світлана Вікторівна, ас. каф. журналістики (§ 11 «Особливості роботи журналіста в зонах військових конфліктів»; § 14 «Світові та вітчизняні тенденції розвитку медіаосвіти»)

Технічний редактор – Т. С. Меркулова

Макетування – Т. М. Ветраченко

Обкладинка – Ф. В. Сергєєв

Підписано до друку 26 червня 2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 22,25. Об.-вид. арк. 17,75.
Наклад 300 прим. Зам. № 397
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26